

Adam MIREK¹
Krzysztof KRÓL¹

ROZWÓJ DZIAŁALNOŚCI URZĘDÓW GÓRNICZYCH NA ZIEMIACH POLSKICH NA TLE WYPISKÓW Z DZIEJÓW GÓRNICZWA

Autorzy przedstawiają rozwój działalności urzędów górniczych na ziemiach polskich jako organów zabezpieczających realizację uprawnień kolejnych suwerenów do bogactw naturalnych na terenach ich wpływów, nadzorujących formalnoprawne podstawy prowadzenia eksploatacji, racjonalnej gospodarki złożem, a także, co najważniejsze, bezpieczeństwo pracy górników, a wraz z rozwojem społecznym – ochronę środowiska na terenach górniczych.

1. Wstęp

Bogactwa naturalne gór, gdzie rudonośne warstwy minerałów często znajdują się na powierzchni ziemi oraz chęć zawładnięcia spodziewanymi bogactwami i wykorzystania ich dla swoich potrzeb, były główną przyczyną, dla której człowiek wkroczył tam i rozpoczął eksploatację. Od zarania dziejów kolejni władcy uważali bogactwa ziemi za swoją wyłączną własność i starali się zapewnić sobie możliwie największe korzyści z ich pozyskiwania. Górnictwo zawsze było zawodem niebezpiecznym, a praca przy pozyskiwaniu kopaliny wiązała się z licznymi zagrożeniami naturalnymi i technicznymi. Rozwój stosunków społecznych zmienił jednak świadomość suwerenów w odniesieniu do działalności górniczej. Początkowo w kopalniach zatrudniano niewolników, więźniów i ludzi z najniższych warstw społecznych. Wraz ze wzrostem trudności w poszukiwaniu złóż i skomplikowania prowadzonych robót wydobywczych, rozwojem technicznym i technologicznym, wzrastał także poziom wiedzy geologicznej i górniczej. Górnicy stawali się cenionymi fachowcami, którym władcy nadawali różnego rodzaju przywileje, lecz od których wymagali prowadzenia racjonalnej, efektywnej, ale także bezpiecznej pracy. Służyły temu coraz doskonalsze uregulowania prawne obowiązujące w tej dziedzinie działalności człowieka.

---

¹ Wyższy Urząd Górniczy, Katowice.

2. Wypiski z dziejów górnictwa

Ślady górnictwa różnych kopalin pojawiają się w historii już w czasach bardzo zamierzłych, w wielu rejonach świata, między innymi w Chinach, Palestynie, Walii, Hiszpanii, Polsce, gdzie w okolicy Opatowa i Ostrowca ślady tej działalności możemy datować na 4000–2400 p.n.e., czyli na okres epoki kamienia. Wtedy na tereny dzisiejszego Ostrowca przywędrowały naddunajskie plemiona koczownicze – twórcy m.in. kultury pucharów lejkowych, której nazwa pochodzi od charakterystycznej formy używanych naczyń-pucharów. Ocieplenie klimatu ok. V wieku p.n.e. spowodowało upadek społeczeństw opartych na gospodarce zbieracko-łowickiej, a dało impuls do rozwoju gospodarki wytwórczej. Rozwój potrzeb i możliwości człowieka doprowadził do wykorzystywania przez niego nowych lepszych technik w pracy i produkcji narzędzi. Pozyskiwany w kopalniach krzemień służył osadnikom do wyrobu narzędzi. Kopalnie w rejonie Opatowa, odkryte w 1922 r. przez geologa Jana Samsonowicza, można podzielić na cztery rodzaje: jamowe, niszowe, filarowo-komorowe i komorowe, których kształt i głębokość (od 2 do ok. 9 m) uzależnione były od położenia warstwy krzemienionosnej oraz warunków inżynieryjno-geologicznych złoża. Nie można zaprzeczyć, że świadczy to o sporej wiedzy (w zakresie eksploatacji górniczej) ludzi, którzy tysiące lat temu żyli na terenie dzisiejszej Polski.

Od IV w. p.n.e. datuje się również wydobywanie i wytapianie rud żelaza na Wyżynie Śląskiej i w Górach Świętokrzyskich. We wczesnym średniowieczu eksploatacja niskoprocentowych rud darniowych rozpowszechniła się także w innych regionach. Aż do XIX w. prowadzono ją prymitywną metodą odkrywkową, na ogół nieregularnie, przeważnie sezonowo, w ramach gospodarstwa rolnego lub leśnego, na doraźny użytek miejscowego hutnictwa, zatrudniając przy niej pańszczyźnianych chłopów. Od III–IV w. n.e. w rejonie Tarnowskich Gór, jednego z najstarszych ośrodków górniczych w Polsce prowadzono eksploatację rud ołowiowo-cynkowych z domieszką srebra, na co wskazują wykopaliska archeologiczne, które potwierdzają również wykorzystanie rud tych metali. Na szerszą skalę eksploatacja rozpoczęła się tutaj na przełomie XII i XIII w. Pochodząca z 1136 r. wzmianka informuje nas o wydobywaniu srebra w tajemniczej miejscowości Zuersow pod Bytomiem (prawdopodobnie chodzi o Chorzów). W XIII wieku właśnie w okolicy Bytomia i Reptów rozwija się górnictwo srebra i ołowiu, a złoto i/lub srebro wydobywa się w rejonie Złotoryi, Lwówka, Legnicy, Złotego Stoku, Srebrnej Góry, Złatych Hor i Beneszowa. Z tamtych czasów zachowała się nazwa jednej z kopalń – Srebrna Góra, kopalnie bowiem i szyby nazywano wówczas górami (gorami), stąd również słowo górnik. W kwietniu 1526 r. książę opolski Jan II Dobry, władający wówczas Ziemią Tarnogórską, chcąc nakłonić ludność do pracy w kopalniach, ogłosił wolność dla tego obszaru, oferując różnorodne przywileje i korzyści dla wszystkich, którzy zajmowali się górnictwem (gwarectwem). Data ta oznacza także powstanie Tarnowskich Gór, które stały się „Wolnym Miastem Górniczym”, wchodząc w ten sposób do grupy miast (np. Olkusz, Kutna Hora w Czechach, Martenburg w Saksonii) wyróżniających się od innych miast specjalnymi przywilejami. Z rozwo-

jem miast śląskich związany jest rozwój górnictwa i hutnictwa cynkowo-ołowiowego w rejonie bytomsko-tarnogórskim. Historycy wnioskują, że do utworzenia parafii w Bytomiu i ogrodzenia miasta murami musiał się przyczynić rozwój górnictwa, a w okolicy znane były już następujące osady górnicze: Repty, Tarnowice, Orzech, Nakło, Kozłowa Góra, Radzionków, Niemieckie Piekary (obecne Piekary Śląskie), Brzozowice, Kamień, Dąbrówka, Łagiewniki, Biskupice, Mikulczyce, Karb i in. Wygląd ówczesnej „kopalni” (rys. 1). opisał żyjący w latach 1494–1555 Georgius Agricola (prawdziwe nazwisko Georg Bauer – znany jako „ojciec geologii”), autor prac obejmujących całokształt ówczesnej wiedzy górniczej i metalurgicznej, min.: „O górnictwie” oraz złożonej z dwunastu ksiąg „De re metallica”.

„Szybik miał wymiary 135×160 cm, lub, jeśli był kwadratowy – 135×135 cm. Gwarek zjeżdżał na linie. Głębokość szybiku nie przekraczała 20m. Długość chodnika wynosiła najwyżej 30m. Potem oplacano się kopać nowy szybik, zamiast przedłużać chodnik Urobek windowano do góry w dużych drewnianych kubłach za pomocą kołowrotu”.

Rys. 1. Kopalnia wg „De re metallica”

Fig. 1. A mine according to “De re metallica”

Wydobytą rudę zabierali następnie tzw. szurfiarze, którzy czyścili ją oddzielając skalę płonną i inne zanieczyszczenia. Przesiany przez szurfiarzy urobek przenoszono do zadaszonych pomieszczeń, gdzie następowało oddzielanie „pustego” kamienia od kruszcu. Dokonywano tego ręcznie za pomocą młotków. Oczyszczony kruszec wę-

drował do pieców hutniczych. W ślad za rozwojem hutnictwa cynkowego postępował rozwój kopalnictwa galmanu, którego największa kopalnia znajdowała się w Szarleju koło Bytomia. Uzyskanie przez gwarków tzw. "wolności górniczej" w 1526 roku oraz opieka książęca i kodyfikacja praw, spowodowały w dużym stopniu ożywienie górnictwa na obszarze bytomsko - tarnogórskim. Szczyt rozwoju kopalnictwa bytomskiego przypada na rok 1556, w którym zgłoszonych było ok. 300 szybów.

Początków wydobywania węgla na Dolnym Śląsku nie sposób jak dotąd ustalić. Najstarszy pisany i zachowany dokument o powstaniu pierwszej wałbrzyskiej kopalni węgla kamiennego pochodzi z 1366 roku. W dokumencie wymienieni są też dworzanie, którzy w nagrodę za wybitne zasługi otrzymali od księcia świdnicko-jaworskiego Bolka II, działkę górniczą na niedawno odkrytym, zasobnym złożu i zawiązali gwarectwo. W księgach miejskich Nowej Rudy znaleziono wpisy związane z przekazaniem, względnie sprzedażą kopalń węgla w latach 1434 i 1478. Starsze przekazy odnośnie Nowej Rudy i okolic nie istnieją, bowiem w 1429 roku podczas toczących się na tym terenie wojen husyckich miasto zostało spalone i zniszczeniu uległy miejskie dokumenty. W XVI wieku kopalnie węgla były czynne we wszystkich wsiach leżących na obszarze węglonośnym rejonu noworudzkiego, co poświadczają przekazy źródłowe, jak również w kilku miejscowościach wokół Wałbrzycha. Starosta kłodzki w swoim sprawozdaniu z 1594 roku donosił o wysokich dochodach, czerpanych z górnictwa węglowego zarówno przez chłopów jak i feudała.

Jednak prawdziwą rewolucję przeżyło wałbrzyskie górnictwo w pierwszej połowie XIX wieku. Wtedy to pojawiła się możliwość wywozu urobku koleją. Kopalnie powstawały jak grzyby po deszczu, a każdy szyb traktowano jako odrębną kopalnię. W 1747 roku kopalń takich było 7, w 1790 już 38, w 1805 – 54. Tak szybki rozwój górnictwa wymagał powstania urzędów, które kontrolowały by działania tej branży. W 1778 roku powstał w Wałbrzychu inspektorat górniczy, a prawie sto lat później w 1861 roku – urząd górniczy.

Eksploatacja węgla kamiennego na Górnym Śląsku rozpoczęła się znacznie później niż w rejonie Wałbrzycha i Nowej Rudy, chociaż historia górnictwa w rejonie Chorzowa i okolic rozpoczyna się niemalże w czasie gdy w tym rejonie zamieszkał człowiek. Rejon ten obfitował w kruszce ołowiu, srebra, i rudy żelaza, które wydobywano zanim węgiel kamienny stał się podstawową kopaliną. Wzmianki o wydobyciu i wykorzystaniu węgla, jako materiału używanego w kuźnicy jaroszowieckiej przy frysowaniu żelaza pojawiają się w sprawozdaniach zarządcy zamku pszczyńskiego w 1657 r. Z zasobów węgla korzystali również kuźnicy z Gliwic i Bytomia, co potwierdza spisany w tym samym roku protokół mówiący o wożeniu węgla z Załęża do kuźnicy różdzieńskiej. W 1794, w opisach pojawiają się miejscowości Chorzów, Załęże, Siemianowice, Orzesze, Ruda, Bielszowice, jako te, w których występuje węgiel.

Przemysłowe wydobycie węgla na Górnym Śląsku bierze swój początek dopiero w drugiej połowie XVIII i na początku XIX wieku, co związane jest z rewolucją przemysłową. Na terenie Górnego Śląska rozwijał się szczególnie przemysł górniczy i metalowy. Przemysł górniczy koncentrował się przede wszystkim na obszarze do-

godnych do wydobycia pokładów węglowych linii Zabrze-Mysłowice-Katowice, natomiast przemysł metalowy rozwijał się szczególnie w Katowicach, Chorzowie, Świętochłowicach, Bobrku, Siemianowicach, Ozimku, Rybniku i Łabędach. Na węglu kamiennym bazował przemysł chemiczny, który produkował przede wszystkim nawozy azotowe oraz kwasy i zajmował się destylacją smoły węglowej (głównie w Zdzeszowicach, Kędzierzynie i Blachowni Śląskiej). Do ważnych czynników rozwoju rejonu należała rozbudowa kolei, bankowości i rozwój spółek akcyjnych. Zastosowanie węgla, zamiast drewna, do opalania pieców prązalniczych, zastosowanie maszyny parowej do odwadniania szybów i sztolni, wykorzystanie węgla przez przemysł chemiczny, a także odkrycie nowej metody destylacji cynku to najważniejsze cechy postępu technologicznego w tym przemyśle do wieku XIX.

Odrębny charakter miało górnictwo soli, uzyskiwanej początkowo ze źródeł solnych i wycieków na Pomorzu (Kołobrzeg), na Kujawach, w Wielkopolsce, na Śląsku Cieszyńskim, szczególnie zaś licznie w Małopolsce. Ślady pierwszej warzelni produkującej sól z solanek powierzchniowych pochodzą ze środkowego okresu neolitu (3500 lat przed naszą erą) i zostały rozpoznane w Baryczy koło Wieliczki. W czasach historycznych, już w XI–XII w. to właśnie Wieliczka była największym ośrodkiem warzelniczym w Małopolsce, wymienionym po raz pierwszy jako *Magnum Sal*, czyli Wielka Sól w dokumencie legata papieskiego Idziego, datowanym na lata 1124–25. W połowie XIII w. rozpoczęto wydobywanie soli kamiennej metodami górniczymi w Bochni i Wieliczce. Fakt ten odnotowany został w „Roczniku Kapitulnym Krakowskim” pod datą 1251 r. Pod koniec XIII w. ukształtowało się przedsiębiorstwo zwane „żupami krakowskimi”, obejmujące kopalnie soli w Wieliczce i Bochni wraz z tamtejszymi warzelniami. W tym układzie organizacyjnym funkcjonowało ono przez blisko 500 lat, aż do pierwszego rozbioru Polski (1772 r.), będąc największym w dawnej Rzeczypospolitej i jednocześnie jednym z największych w Europie. Zarówno żupy krakowskie, jak i warzelnie na Rusi (tzw. żupy ruskie) należały do panującego, a wydobycie i handel solą stanowiły regale (monopol) książęce lub królewskie, będące jednym z ważniejszych źródeł dochodów skarbu. Na podstawie istniejących dokumentów można określić, że w czasach króla Kazimierza Wielkiego (XIV w.) dochody z jej sprzedaży stanowiły 1/3 wpływów do skarbu państwa. Okres świetności żup krakowskich przypadał na okres od XVI do połowy XVII wieku. Załoga górnicza liczyła wówczas około 2000 ludzi, osiągając produkcję przekraczającą 30000 t. Monopol solny wydzierżawiano (najpierw dziedzicznie, potem dożywotnio), jako przywilej wydobywania soli w określonym miejscu, bądź handlu nią na danym terenie – osobom prywatnym, a po rozbiorach Polski hurtownikom koncesjonowanym przez władze państwowe. Wobec objęcia I. zaborem żup krakowskich i ruskich, w Rzeczypospolitej wszczęto poszukiwania soli na północ od Krakowa (Busko, Solec), a po III rozbiorze (1795 r.), z inicjatywy rządu pruskiego, odkryto nowe słone źródła na Kujawach (Ciechocinek). Również rząd Królestwa Polskiego finansował rozległe i kosztowne poszukiwania soli kamiennej i słonych wód na południowej Kielecczyźnie w dolinie Nidy i Wisły, uwieńczone tylko skromnymi rezultatami. W latach 1824–1829 zbudowano

warzelnie soli w Ciechocinku, podjęto też poszukiwania na pograniczu polskolitewskim (Grodno, Druskienniki). Od roku 1870 wydobywano w Galicji Wschodniej (Morszyn, Kałusz) sole potasowe (do wyrobu nawozów sztucznych), a od roku 1871 powstawały kopalnie soli kamiennej i warzelnie w Inowrocławiu i okolicach.

Ważnym pierwiastkiem, będącym przedmiotem niezwyklego pożądanego, nie tylko w czasach współczesnych, było złoto – metal występujący w przyrodzie w postaci złóż pierwotnych i wtórnych, tj. okruchowych, powstających na skutek wietrzenia i erozji tych pierwszych. Złóża rejonu Śląska to głównie okolice Złotego Stoku, Złotoryi, Bolesławca, Lwówka Śląskiego, Jesenik (obecnie czeska część Śląska) oraz pasma: Karonoszy Gór, Izerskich i Gór Opawskich. O eksploatacji złota początkowo nie decydowała jednak wielkość odkrytego złoża, lecz stopień jego koncentracji a przede wszystkim jego dostępność. Najprawdopodobniej pierwszymi poszukiwaczami złota, na Śląsku byli Kreteńczycy, około 2000 lat p.n.e. Nie jest to jednak potwierdzone żadnymi dowodami archeologicznymi, gdyż w tym okresie eksploatacja polegała na zbieraniu wyłącznie łatwo rzucające się w oczy samorodków, wypłukanych przez wody górskich potoków. Kolejnymi poszukiwaczami złota na tych terenach mogli być Celtowie, jednak również o nich nie mamy zbyt wielu wiarygodnych materiałów źródłowych. O sposobach i zakresie eksploatacji złota na Śląsku możemy mówić dopiero od okresu średniowiecza. Od XII wieku górnictwem złota, obok tutejszych mieszkańców, zajmowali się przybyli z zachodniej Europy Walończycy, Niemcy i Włosi. Do silnej, śląsko-morawskiej, kolonizacji i osadnictwa, organizowanego przez biskupa wrocławskiego, nie liczącego się z wyznaczonymi granicami posiadłości kościelnych, w zdawałoby się nieciekawych gospodarczo terenach górskich, przyczyniło się odkrycie przez kolonistów biskupich tutejszych złóż złota. Doprowadziło to do powstania i rozwoju zarówno Głucholaz, jak i pobliskich Złatych Hor, gdzie duże pokłady złota odkryto około roku 1220. Jako łakomy kąsek, tereny te stały miejscem konfliktu własnościowego biskupa wrocławskiego i właściciela sąsiednich, świeckich posiadłości, pochodzącego z panującej w Czechach rodziny Przemyślidów, margrabiego morawskiego Władysława Henryka. O pomoc w rozstrzygnięciu sporu zwrócono się do papieża Honoriusza III, który początkowo nakazał Władysławowi Henrykowi, a następnie jego bratu i spadkobiercy, królowi czeskiemu Przemysłowi Ottokarowi I zwrot zagarniętych kopalń i terenów. Zachowana do dziś kopia listu datowana na 27 stycznia 1224 roku, jest najstarszym źródłem pisanym, dotyczącym wydobywania złota w tej części Śląska. Kolejny dostępny zapis o prowadzonych tu robotach górniczych pochodzi z 1273 r. Jest to przywilej na poszukiwania górnicze nadany klasztorowi Cystersów w Kamieńcu Ząbkowickim przez księcia wrocławskiego i krakowskiego Henryka IV Probusa. Kopalnie zlotostockie przez wiele następnych lat przechodziły z rąk do rąk, prace górnicze trwały jednak nieprzerwanie, a ich efektywność sprawiła, że w XV w. szczyły się rangą najbardziej wydajnych na Śląsku. Ponieważ pismo papieża nie przyniosło spodziewanych skutków, gdyż Otokar I przejął i eksploatował dalej zagrabione przez brata tereny, nie dopuszczając nawet myśli o jakichkolwiek pertraktacjach z biskupem czy nawet papieżem, biskup wrocławski Wawrzyniec, w zakolu Białej

Głucholańskiej wznosił miasto i zamek zwany Ziegenhals, czyli dzisiejsze Głucholazy. Górnictwo związane z eksploatacją złota, zarówno w Złatych Horach, jak i w Głucholazach, było głównym motorem rozwoju nie tylko tych osad, ale również najbliższej okolicy. O znaczeniu tej eksploatacji w życiu codziennym miasta, świadczy fakt, że w 1263 roku, głucholascy mieszczenie czynsz od „dworzyszcz” musieli opłacać właśnie w złocie. W 1491 roku, w południowej części Głucholaz, przystąpiono do drążenia pierwszej sztolni w kierunku Złatych Hor, a 8 lutego 1550 roku biskup wrocławski wydał specjalne prawa związane z budową sztolni. Wyznaczono trzymianowy, ośmiogodzinny dzień pracy, pensje wypłacano natomiast co dwa tygodnie. Wydobyte przy okazji złoto miano deponować w specjalnej składnicy, skąd po czterech tygodniach musiało być odwiezione do mennicy w Nysie, gdzie już w 1290 r. biskupi wrocławscy uzyskali prawo bicia własnej monety. Na początku były to srebrne talary i kwartniki, wytwarzane z importowanego srebra węgierskiego. Po odzyskaniu złóż zlatohorskich bito również monety złote – dukaty, które ukazały się wcześniej (o czym świadczy odnalezienie złotej monety nyskiej już z roku 1513), niż zezwolił na to specjalnym przywilejem z sierpnia 1515 r. cesarz Maksymilian. Przyłączenie Złatych Hor do będącego biskupią własnością księstwa nyskiego, nastąpiło w latach 60. XV wieku, gdy biskup wrocławski zdobył broniący miasta zamek Edelstein w zwycięskich walkach z królem czeskim Jerzym z Poděbradu. Co ciekawe, początkowy motyw walk o miasto, czyli chęć zyskania okolicznych kopalń złota nie był w tym momencie najważniejszy. Istotniejszym było zdobycie okolicznych terenów rolniczych, co prawda trudnych do uprawy ze względu na górskie ukształtowanie terenu, lecz przynoszących stały i pewny dochód w postaci dzierżaw. Złote monety bito do roku 1608, kiedy robiono to już sporadycznie, co było to spowodowane coraz mniejszą efektywnością kopalń zlatohorskich. Mniej więcej od tego czasu zaczęto korzystać ze złota importowanego. Od tego momentu rozpoczęło się powolne, lecz systematyczne zamykanie kopalń w Złatych Horach, chociaż w miarę polepszania się koniunktury powracano do tej działalności otwierając nowe szyby górnicze. Ostatecznie z górnictwem złota w tym rejonie pożegnano się w połowie XIX wieku.

Omawiając historię rozwoju eksploatacji górniczej na Dolnym Śląsku nie można pominąć wydobycia magnezytu w rejonie Sobótki, Jordanowa i Braszowic, niklu w Szklarach, chromitu w masywie Ślęzy (góra Czernica), czy też pirytów m.in. w okolicach Szklarskiej Poręby i Wieściszowic oraz barytu w Boguszowie. Eksploatację uranu prowadzono na Dolnym Śląsku już w latach 20. XX w. Prowadzone na terenach Dolnego Śląska (po przejęciu tych ziem przez władze polskie) roboty poszukiwawcze i eksploatacja rud uranu związane były z ośrodkami dawnego górnictwa.

W początkach XIX wieku, Polska była krajem podzielonym pomiędzy zaborców i zacofanym technicznie. W tym okresie cała Europa zachodnia dynamicznie się rozwijała gospodarczo, tworzyła zagłębia surowców chemicznych i energetycznych na bazie węgla (zgazowanie w celu uzyskania gazu używanego do oświetlenia) oraz łupków bitumicznych, z których w Europie i Ameryce uzyskiwało się oleje mineralne, zastępujące oleje roślinne i zwierzęce przy oświetleniu. Olej skalny – dzisiejsza ropa naftowa

– nie cieszył się uznaniem ze względu na przeświadczenie o jego skłonności do eksplozji, złym spalaniu w lampach oraz braku możliwości wykorzystania na skalę przemysłową ze względu na tylko lokalne występowanie w nielicznych miejscach na kuli ziemskiej. W lasach Podkarpacia od niepamiętnych czasów pojawiały się na powierzchni ziemi wycieki czarnej mazi, którą mieszkańcy nazywali *dziegciem* lub *olejem skalnym*. Gęsty czarny płyn wypełniał naturalne zagłębienia. Okoliczna ludność zbierała tę tajemniczą czarną maź, wykorzystując jej właściwości dla celów leczniczych zwierząt, jako środka konserwującego drewno i żelazo, do smarowania osi wozów, do oświetlania w pochodniach i kagankach. Nie znano wówczas budowy geologicznej tego regionu, nie wiadano, że te tajemnicze wycieki ropy, wody i gazu pochodzą z piaskowców roponośnych, odsłaniających się w okolicach lasów bobrzeczkich. Nie znano też innych cennych właściwości ropy, jako surowca przemysłowego, który zmienił oblicze świata. Pozytywne próby destylacji ropy przeprowadzane w roku 1853 w aptece lwowskiej przez Ignacego Łukasiewicza pozwoliły mu na podjęcie decyzji o próbach wydobywania ropy na szerszą skalę metodami górniczymi i jej przeróbki opracowanymi przez siebie metodami technologicznymi. Pionierami, którzy doprowadzili do powstania w roku 1854 pierwszej w świecie zorganizowanej kopalni ropy naftowej w Bóbrce i zapoczątkowali rozwój światowego przemysłu naftowego byli: Ignacy Łukasiewicz, Tytus Trzeciecki i Karol Klobassa-Zrencki. Karol Klobassa jako właściciel terenów leśnych, na których prowadzono prace poszukiwawcze, zwrócił się do Starostwa Górniczego w Krakowie i uzyskał wymagane Powszechną Ustawą Górniczą z 1854 r. nadania górnicze oraz otrzymał wyłączność na poszukiwania i wydobycie ropy, a Łukasiewicz objął kierownictwo nad całością, tzn. nad pracami górniczymi i destylacją ropy. Jednocześnie poszukiwano nowych źródeł ropy, prowadząc prace wiertnicze w rejonie Jasła, Krosna i Gorlic. Tak zrodziła się nowa gałąź przemysłu, która przyniosła światu ogromny rozwój cywilizacyjny i dała podwaliny rozwoju wielu branż przemysłu naftowego – od geologii i poszukiwań, wiertnictwa i eksploatacji, przemysłu rafineryjnego – do dystrybucji ropy i jej produktów. Eksploatację gazu ziemnego rozpoczęto dopiero w okresie międzywojennym.

Nie można też pominąć kopalnictwa kamienia budowlanego oraz surowców ceramicznych i chemicznych, chociaż ich charakter bardziej był zbliżony do robót ziemnych niż do właściwej sztuki górniczej. Górnictwo kamienia powstało wraz z zapoczątkowaniem budownictwa kamiennego w X–XI w. Od schyłku średniowiecza wydobywano m.in.:

- marmury w okolicach Krakowa (m.in. Raclawice) i Kielc (Chęciny) oraz na Dolnym Śląsku w Kotlinie Kłodzkiej i Jeleniogórskiej;
- granity na Dolnym Śląsku w rejonie Świdnicy (Strzegom, Sobótka);
- piaskowce również na Dolnym Śląsku w okolicach Bolesławca i Lwówka, w Górach Stołowych (Polanica, Kudowa, Strzelin), w Górach Świętokrzyskich (Kunów, Wąchock, Szydłowiec), na mniejszą zaś skalę w wielu miejscach na całym prawie Podkarpaciu śląskim i małopolskim;
- wapień na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej, w Sandomierskiem i Lubelskiem.

Wzrost znaczenia wydobycia kamienia nastąpił w XVI–XVII w. w wyniku rozkwitu architektury renesansowej (pałace, zamki), a zwłaszcza w XIX w., w związku z rozwojem miast i nie znanymi dawniej możliwościami transportu (kolejnictwo). Znaczne ułatwienia w kopalnictwie kamienia przyniosło zastosowanie w 2 połowie XIX w. dynamitu i częściowa mechanizacja transportu (dźwigi, kolejki szynowe i linowe). Gips do celów zdobniczych wydobywano od XVI w. na Podolu i Wołyniu, kredę zaś na Chełmszczyźnie, Podlasiu (Mielnik) i Wołyniu (Krzemieniec), doskonale gatunki glin ceramicznych do wyrobu naczyń, wydobywano już w III–II tysiącleciu p.n.e. w Górach Świętokrzyskich (Ćmielów, Iłża, Szydłowiec, okolice Opatowa). Najlepsze piaski szklarskie użytkowano na Dolnym Śląsku (okolice Świdnicy i Jeleniej Góry) oraz na Rusi Czerwonej (rejon Stryja i Stanisławowa). Glinki farbiarskie (ałuny) czerpano przynajmniej od XVI w. w Kieleckiem i Sandomierskiem, na Podkarpaciu (k. Biecha) i na Dolnym Śląsku (rejon Nysy, Otmuchowa, Ząbkowic i Kłodzka). Również w XVI w. interesowano się już wydobywaniem wosku ziemnego (ozokeryt) w okolicy Drohobycza. Do górnictwa odkrywkowego, o stosunkowo prostych metodach eksploatacji, należało też wydobywanie siarki, którą uzyskiwano już od początków XV w. w Swoszowicach k. Krakowa oraz m.in. od schyłku XVIII w. w Czarkowach n. Nidą i od schyłku XIX w. w Truskawcu (Bieszczady Wschodnie). Złoże w Swoszowicach należało przez wieki do największych złóż siarki znanych w Europie, uruchomiona tutaj kopalnia (na podstawie przywileju królewskiego Władysława Jagiełły na eksploatację złożeń – tzw. prawo średzkie, pochodzące z roku 1415) stanowiła znaczące źródło potęgi Jagiellonów. Działała ona bez większych przerw do roku 1886 i była wówczas największą kopalnią siarki w środkowej Europie. W XVIII wieku załoga kopalni liczyła 250 osób i wydobywała rocznie nawet 1,5 tys. ton siarki. Jeszcze w latach siedemdziesiątych XIX w. kopalnia swoszowicka pokrywała 80–90% zapotrzebowania Austro-Węgier na siarkę. Eksploatację złóż siarki rodzimą metodą odkrywkową w rejonie tarnobrzeskim rozpoczęto w wyrobisku „Piaseczno” w 1958 r. i prowadzono do 1971 r., natomiast w wyrobisku „Machów” w latach 1970–1992. W 1966 r. w Jeziórku zaczęto wydobywać siarkę metodą otworową. Wydobycie zakończono w 2001 r., kiedy ceny siarki spadły i okazało się to nieopłacalne. Teraz siarkę wydobywa się jeszcze metodą otworową w kopalni Osiek.

W XIX wieku pojawiają się zapisy dotyczące, istniejących pomiędzy Odrą i Wisłą, szczególnie w rejonie Łużyc i na Ziemi Lubuskiej, działających lokalnie i okresowo kopalni odkrywkowych węgla brunatnych. Surowiec ten nie miał jeszcze wówczas większego znaczenia jako paliwo. Dopiero wynalezienie sposobów brykietowania i przetwarzania węgla brunatnego pozwoliło na skonstruowanie kotłów parowych wykorzystujących to paliwo i spowodowało większe zainteresowanie węglem brunatnym. Do roku 1945 na obecnych terenach Polski działało 345 kopalń zarówno głębinowych, jak i odkrywkowych, które dekretem z 2 marca 1945 roku stały się własnością Polski. Jednak dopiero po drugiej wojnie światowej zaczęło się rozwijać przemysłowe wykorzystanie węgla brunatnego.

W latach 1945–1957 wydobycie węgla, prowadzone przede wszystkim w kopalni „Turów” przeznaczone było na zaopatrzenie elektrowni „Hirschfelde” w NRD a prowadzone w rejonie Konina na zaopatrzenie miejscowej ludności i produkcję brykietów. Okres ten można nazwać I etapem rozwoju polskiego górnictwa węglowego. Etap II rozpoczął się w roku 1958 i do roku 1980 węgiel brunatny stał się bazą surowcową dla rozwoju elektroenergetyki. W okresie tym wydobycie wzrosło pięciokrotnie, do ponad 36 mln Mg. Początkowo zaopatrywano elektrownię „Konin”, następnie „Turoszów”, „Adamów” i „Pątnów” z kopalń „Konin”, „Turów II” i „Adamów”. W 1980 roku 30,4% energii elektrycznej produkowanej już było na bazie węgla brunatnego. Etapem III możemy nazwać okres od 1980 roku do chwili obecnej. W 1988 roku nowo wybudowana kopalnia „Bełchatów” osiągnęła pełną zdolność wydobywczą zaopatrując pobliską elektrownię o takiej samej nazwie. Obecnie wydobycie kształtuje się na poziomie około 75 mln Mg na rok i zapewnia 35–40% udział węgla brunatnego w produkcji energii elektrycznej.

Początki górnictwa miedziowego sięgają średniowiecza. Eksploatacja złóż żyłowych Górach Świętokrzyskich (Miedzianka, Miedziana Góra) prowadzona była od XIII wieku do 1922 r. Wydobycie rud miedzi w niewielkim zakresie prowadzone było również w Tatrach i Karpatach, w tym samym okresie, górnictwo miedziowe pojawia się w Sudetach (Miedzianka, Kowary, Chełmiec, Czarnów). Jednak na szczególną uwagę zasługują rudy miedzi w utworach cechsztyńskich na obszarze niecki północno-sudeckiej – w synklinie złotoryjskiej, gdzie już w XV wieku rozpoczęto eksploatację rud na wychodniach tych utworów. Szczególny rozwój tej działalności górniczej nastąpił w końcu XIX wieku, w związku z rozwojem przemysłu, co szczególnie nasiliło się przed II wojną światową w latach 1935–37, kiedy to powstała kopalnia „Lena” i rozpoczęto budowę kopalń „Lubachów” i „Konrad”, które jednak pod koniec wojny zostały zlikwidowane przez zatopienie. Odzyskanie po II wojnie światowej ziem zachodnich pozwoliło na szybki i wielki rozwój polskiego górnictwa i hutnictwa miedziowego. W pierwszym okresie, do roku 1960, trwała rozbudowa zakładów górniczych na obszarze niecki północno-sudeckiej w tzw. „Starym Zagłębiu Miedziowym” („Lena”, „Nowy Kościół”, „Konrad” i „Lubachów” oraz Huta Miedzi w Legnicy). Odkryte i udokumentowane przez Jana Wyżykowskiego złoża rudy miedzi na monoklinie przedsudeckiej w rejonie Lubina i Sieroszowic, pozwoliło na stworzenie, tzw. „Nowego Zagłębia Miedziowego” („Lubin”, „Rudna” oraz „Polkowice” i „Sieroszowice”, które połączyły się w jedną kopalnię „Polkowice-Sieroszowice”). Pod koniec 1968 roku wszystkie zakłady górnicze i huty oraz szereg zakładów o charakterze pomocniczym i usługowym zostały przekształcone w jedną jednostkę organizacyjną o charakterze kombinatu na mocy Zarządzenia Ministra Przemysłu Ciężkiego z dnia 30 grudnia 1968 r., który ostatecznie ustalił nazwę przedsiębiorstwa na „Kombinat Górniczo-Hutniczy Miedzi”. Po wielu latach różnorodnych przekształceń, w dniu 9 września 1991 roku przedsiębiorstwo państwowe Kombinat Górniczo-Hutniczy Miedzi w Lubinie zostało przekształcone aktem notarialnym w jednoosobową spółkę Skarbu Państwa – KGHM Polska Miedź S.A.

3. Rozwój działalności urzędów górniczych

Wszystkie dziedziny działalności górniczej, jakie ukształtowały lub wyodrębniły się w dziejach, po początkowym okresie nieregulowanej działalności wraz z upływem czasu oraz rozwojem skali i technicznego skomplikowania eksploatacji surowców mineralnych musiały zostać objęte odpowiednimi przepisami, ustaleniami i nadzorem.

Pierwszymi i najstarszym zachowanym dokumentem, które wspominało o górnictwie na terenie Polski była bulla papieża Innocentego II z 7 lipca 1136 r. (tzw. „Bulla Gnieźnieńska”), która jest dowodem na istnienie w tym okresie prowadzenia wydobycia srebra i prawdopodobnie ołowiu w regionie śląskim, i w której m.in. zatwierdza arcybiskupowi gnieźnieńskiemu dochody z kopalń w rejonie Bytomia i Chorzowa. Następnym śladem potwierdzającym istnienie górnictwa w tamtych czasach jest dokument, podpisany przez Kazimierza II Opolskiego, zwanego bytomskim z roku 1299. Dotyczy on utworzenia fundacji na rzecz zakonu miechowskiego (zakon Kanoników Regularnych Stróżów Najświętszego Grobu Bożego Konwentu Miechowskiego, został założony w Miechowie przez Jakśę z Miechowa, który sprowadził tam bożogrobców w roku 1162), związanej z budową klasztoru oraz szpitala św. Ducha pod Bytomiem. W ramach tej fundacji uwolniono od wszelkich podatków i powinności wsie Chorzów i Krasny Dąb, które wraz Białobrzeziem były własnością tego zakonu. Wśród wielu przywilejów, wymienia się w tym dokumencie kopalnie, nadając tzw. prawa regaliowe (wyłącznie na wydobycie kopaliny) dla tej dotacji. W okresie nieco późniejszym, Kazimierz Wielki (ówczesny właściciel kopalń) pod koniec swojego panowania, uznał za stosowne powołanie komisji fachowców, która na podstawie dotychczasowych zwyczajów miała przygotować ordynację określającą prawo górnicze, dotyczącą nie tylko wydobycia soli, ale też rud metali. Komisja ta, nazywana często „radą króla pana”, ogłosiła spisany dnia 21 kwietnia 1368 r. 60-paragrafowy Statut, odnoszący się do tzw. żup solnych krakowskich czyli Wieliczki i Bochni. Król, będący właścicielem wszystkich kopalni soli, które stanowiły jeden z najważniejszych i stałych jego dochodów, dbał także o górników budując im szpitale, udzielając im wolności górniczej, określając specjalne warunki na jakich mogli wydobywać sól oraz dopuszczał inicjatywę osób prywatnych, chcąc przez to pozyskać wykwalifikowanych górników. W dziele spisania praw uczestniczyli starsi żupnicy (urzędnicy królewscy i naczelni zwierzchnicy kopalń, będący jednocześnie wyłącznymi sędziami górników pracujących w kopalniach), podżupkowie (pełniący bezpośredni nadzór nad sprawnym przebiegiem produkcji), górmiistrzowie (będący kierownikami technicznymi kopalń), specjaliści cieśle górniczy (pełniący funkcje inżynierów), sztygarzy (którzy kierowali poszczególnymi robotami) oraz w/w rada królewska. Bardzo ważnym elementem nowego prawa było usunięcie wielu dawnych praw ciążących na żupach, co podnosiło dochody królewskie. Statut z 1368 r. miał na celu spisanie dawnych praw zwyczajowych, a także dodanie nowych, które by usprawniały funkcjonowanie kopalń i zapobiegały nadużyciom. Prawa te zwracały się przeciwko możnowładztwu, mianowicie zakazywały wszystkim kasztelanom czy starostom ingerencji w sprawy żup. Kary które przewidziano w tych statutach obejmowa-

ły także karę śmierci oraz konfiskatę dóbr. Taka sama kara miała spotkać żupnika, który by przyjmował i gościł dygnitarzy. Urząd żupników istniał od 1358 – czyli od roku wprowadzenia prawa górniczego, a formalnie został zniesiony w 1775, w okresie gdy obszar ich jurysdykcji (?) zajęli Austriacy, więc żupnicy siłą rzeczy nie mogli już sprawować swoich funkcji.

Wraz z początkiem XVI w. stopniowo spada wydobywanie kruszców w rejonie Olkusza. Powodem takiego stanu rzeczy, jest najprawdopodobniej wyczerpanie się złóż, na poziomie dostępnym wówczas dla górników. Tą trudną sytuację miała zmienić ogłoszona w 1505 roku, ustawa dotycząca olkuskiego górnictwa: „*Statuta Montana Ilcus-siensis*”, spisana na rozkaz króla Jana Olbrachta, a ogłoszona przez Aleksandra Jagiellończyka. Ustawa ta uporządkowała sprawy prawne ówczesnego górnictwa, powołała tzw. sądy górnicze, oraz kontrolowała miejskich gwarków. W 1517 roku dodano również do ww. ustawy status tzw. Komornika Górniczego, który decydował o udzielaniu pozwoleń na otwieranie kopalń.

W listopadzie 1528 r., na Śląsku, w Tarnowskich Gorach (czyli kopalniach) ostatni z Piastów bytomskich, Jan III Dobry, książę opolski, wspólnie z margrabią brandenburskim Jerzym, z frankońskiej linii Hohenzollernów, nadali gwarkom tarnogórskim „Ordunek Górny” (pomnik polskiego ustawodawstwa górniczego, a zarazem zabytek ówczesnego języka polskiego na Górnym Śląsku został odkryty w 1928 r. w Muzeum Wrocławskim przez tarnogórskiego historyka Józefa Piernikarczyka). Poniżej przedstawiono kilka przykładowych artykułów i kartę tytułową polskiej wersji „Ordunku Gornego” (rys. 2).

Ordunek Górny

-1528-

Poczyna się pierwszy artykuł.

Gdyż starym gornikom ordunek z pamięci wyszedł, tedy oto z Franckreichu ordunek narządzamy, aby każdy podle niego się zachował, tak, a nie inaczej, to jest sens pierwszego artykułu.

Drugi artykuł.

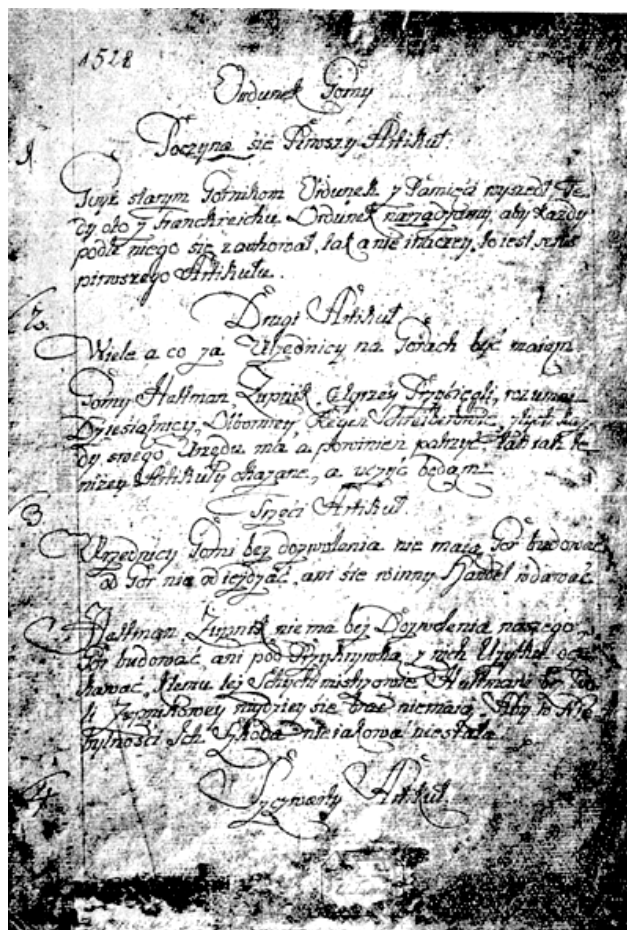
Wiele a co za urzednicy na gorach być maią. Gorny hettman, żupnik, czterzey przysięgli, rozumni dźięśiątnicy, olbornicy, Kegen Schreiberowie z tych każdy swego urzędu ma a powinien patrzyć, tak iak te niżey artykuły okazane, a uczyć będąm. (...)

Sterdziesty dziewiąty artykuł.

Co nasz burmistrz z swoją radą handlować y sądzić ma. Poniewasz na naszych gorach niemieczki, czeski y polski lud gwarczy y robotnicy są, narządzuiemy, aby bormistrz był takowy, co by obojętną mowę dobrze umiał, do którego bormistrza maią 4 radni panowie niemieczcy, co też obie mowy umieli, a jeszcze zaś 4 Polacy lub czescy co by też niemieczkie umieli, przydane być maią ... (...)

Ostatnie.

Książę porucza, aby tak nad tymi artykuły rąnka trzimana była, a gdzie by urzednicy tak nie czynieli, srogiego karania od nas oczekawać mają ...

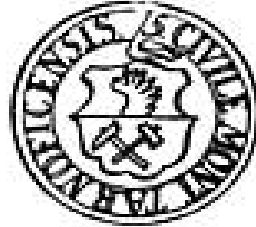

Rys. 2. Polska wersja „Ordunku Górnego”

Fig. 2. The Polish version of “Ordunek Górny”

Ten zbiór przepisów prawnych regulujących ustrój urzędów kopalnianych, zawierający 72 artykuły, oparty był na podobnych regulacjach, jak opisane powyżej kodeksy zwyczajowo stosowane w Olkuszu i w Frankonii. Stanowił on, że urzędnikami administracji księcia w sprawach górniczych byli: „Gorny hettman, żupnik, czterey przysięgli rozumni, dziesiętnicy, olbornicy”. Wraz z wprowadzeniem Ordonku powstał pierwszy Urząd Górniczy w Tarnowskich Górach, do którego zarazem należała administracja miasta i sądownictwo. Urząd ten otrzymał od księcia opolskiego 3 grudnia 1529 r. pieczęć (rys. 3) i herb.

Żupnicy wraz z przysięgłymi kierowali urzędem i sądem górniczym, który rozpatrywał spory związane z produkcją górniczo-hutniczą. W świetle tych ustaleń, trzeba

Rys. 3. Pieczęć Urzędu górniczego w Tarnowskich Górach, wg „Montes Tarnovicensis”

Fig. 3. A seal of the Mining Office in Tarnowskie Góry according to “Montes Tarnovicensis”

się zastanowić, czy Ordunek nie wprowadzał nadzoru warunków i umów pracy robotników przez owych „rozumnych przysięgłych”. Bo jeśli tak, to ów pierwszy na Śląsku zbiór praw górniczych nie tylko ustanowił państwowy, bo książęcy, urząd „przysięgłych” kontrolerów warunków pracy, ale – za pośrednictwem śląskich Hohenzollernów – stał się też podstawą ustawy górniczej Palatynatu z 1565 r. i Bayreuth z 1619 r. oraz pruskiej ustawy górniczej, która zaczęła obowiązywać na Śląsku od 1769 r., przez co zainicjował upowszechnienie instytucji urzędu. W czasach renesansu ma swoje korzenie także Wyższy Urząd Górniczy, a działalność kontrolna przysięgłych rozumnych, czy też gornych, była ściśle związana z górnictwem i nie obejmowała innych dziedzin rodzącego się przemysłu. W 1577 roku, pół wieku po ogłoszeniu Ordunku Gornego cesarz Rudolf II wydał ordynację górniczą dla całego Śląska. Ujednoliciła ona obowiązujące przepisy prawne i wprowadzała nadzór cesarski nad górnictwem w całej prowincji. Wykonywał go „nadmistrz” – urząd utworzony już w 1558 r. przy „kamerze śląskiej” - urzędzie państwowym odpowiedzialnym za ściąganie podatków i sprawującym władzę sądowniczą. Jednak nadmistrz nie miał własnego aparatu administracyjnego, posługiwał się natomiast administracją urzędów górniczych. Owa habsburska ordynacja była jednak stosowana w całej rozciągłości tylko w księstwach należących do cesarza i nie dotyczyła, np. terenu wolnego państwa stanowego Henckel von Donnersmarcków, czyli dawnego księstwa bytomskiego. Ustawa górnicza Habsburgów obowiązywała przez blisko 200 lat – do czasu wejścia w życie pruskiej ordynacji górniczej. Pod koniec XVII w. w kamerze śląskiej zaczęli działać nowi urzędnicy: radca górniczy i inspektor górniczy. Na przełomie XVII i XVIII wieku w miejsce urzędu nadmistrza powołano urząd generalnego starosty górniczego i podstarościego górniczego.

Wiek XVI to okres największej świetności tarnogórskiego górnictwa (był to wówczas jeden z największych ośrodków górniczych w Europie), jak również samego mia-

sta. Gwarkowie, którzy zajmowali się eksploatacją, mieli również prawo prowadzić handel i rzemiosło. W górnictwie kruszcowym w Polsce wykształciło się również prawo górnicze, oparte początkowo (jak w całej Europie) na zasadzie uznania bogactw wnętrza ziemi za własność panującego (regalia), który udzielał przywilejów na poszukiwania i eksploatację kopalin za opłatą tzw. olbory. Prawo poszukiwań górniczych (zwane wolą górniczą) odnosić się mogło także do poszukiwania kopalin na cudzym gruncie, czemu jego właściciel nie miał prawa się sprzeciwić. Panujący czasami zrzekał się swych uprawnień (immunitet) na rzecz instytucji kościelnych lub osób prywatnych (np. biskupstwo krakowskie uzyskało w początku XV w. pełny immunitet górniczy w swych dobrach w Małopolsce). Od elekcji Stefana Batorego (1576) szlachta zastrzegła sobie w *pactach conventach* uznanie przez panującego pełnego prawa właściciela gruntu do wszystkich bogactw wnętrza ziemi. Zasada przynależności wnętrza ziemi do własności powierzchni stała się więc w Polsce powszechna. Właściciel ziemi nie potrzebował zgody władz państwowych na poszukiwania i eksploatację kopalin na swym gruncie oraz nie podlegał jej kontroli, a państwo mogło prowadzić prace górnicze tylko w królewskich kopalniach.

Na Śląsku pod panowaniem cesarskim rozpowszechniły się immunitety górnicze na rzecz miejscowych książąt i magnatów. W 1769 roku władze pruskie (Śląsk przyłączono do Prus w 1742 roku) ogłosiły nowe Zrewidowane Prawo Górnicze dla Księstwa Śląskiego i Hrabstwa Kłodzkiego, w którym podporządkowuje się wszystkie kopalnie Wyższemu Urzędowi Górniczemu w Złotym Stoku. Wprowadzono powszechną gwarecką organizację kopalń, uznano, że kopalnia jako współwłasność gwarectwa umownie dzieli się na 128 części (udziałów), zwanych kuksami. Gwarectwo było spółką osób finansujących i organizujących działalność górniczą, udziałowcy spółek górniczych nazywani byli gwarkami. Zyski ze 128 kuksów dzielono w następujący sposób: dwa wolne kuksy, to jest zwolnione od dopłat w razie deficytu, przeznaczone były dla właściciela gruntu, dwa na utrzymanie szkół i kościołów, dwa otrzymywała kasa Spółki Brackiej, pozostałe 122 kuksy dzielono między gwarków.

Na bazie nowego prawa górniczego, państwo (ściśle kierownictwo władz państwowych) udzielało pozwoleń na poszukiwania geologiczne i eksploatację kopalin (rud wielu metali oraz węgla), pobierało od tego podatki i sprawowało kontrolę techniczną za pośrednictwem specjalnych urzędów górniczych. Przykładem jednej z pierwszych tego typu procedur był wniosek o nadanie, znalezcy, kopalni „*Fürstine Hedwige*” („Święta Jadwiga”), złożony 1 marca 1787 roku przez proboszcza z Chorzowa, miechowitzę Ludwika Bojarskiego, który odkrył na wschód od wsi Chorzów pokład węgla o miąższości około 2,3 m. Nadanie kopalni nastąpiło w dniu 21 VII 1787 r. w Urzędzie Górniczym w Tarnowicach wraz z opisem tego pokładu: *„..węgiel jest drobno szczelinowy, ale lity i tłusty, lekko zapalny, dobrze się pali (spokojnie), pozostawiając biały popiół, prawie bez żużlu i wygląda na lepszy od węgla dużych kopalń tego regionu...”*.

Prawo górnicze regulowało również sprawy związane z administrowaniem kopalń (o czym wspomniano powyżej). Kierownikiem administracyjnym był angażowany przez urząd górniczy szychmistrz, którym mógł zostać doświadczony sztygar z biegłą

znajomością pisania i rachowania, i który miał za zadanie: angażowanie robotników, nadzór nad ich pracą, nabywanie potrzebnych materiałów, gospodarowanie funduszami kopalni, handel węglem i regulowanie wszystkich zobowiązań kopalni. Dodatkowymi warunkami dla niego było złożenie pieniężnej kaucji oraz brak stosunku pokrewieństwa z którymkolwiek członkiem gwarectwa. Techniczne kierownictwo kopalni należało do wyznaczonego przez urząd sztygara lub nadsztygara, którym mógł być doświadczony, uczciwy górnik, biegły w pisaniu i rachowaniu. Szychmistrz i sztygar podlegali również zaprzysiężeniu i zatwierdzeniu przez urząd górniczy. Gwarkowie, mimo, że byli współwłaścicielami kopalń nie mogli wprowadzać żadnych zmian w kopalniach bez zezwolenia urzędu górniczego, a w momencie stwierdzenia nadużyć lub błędów ze strony szychmistrza lub sztygara, mogli tylko powiadomić o tym fakcie urząd. Natomiast, w sytuacji, gdyby kopalnia ponosiła straty, gwarkowie (współwłaściciele) zobowiązani byli do uiszczania dopłaty w terminie wyznaczonym przez urząd, pod groźbą utraty udziałów w kopalni. Przepisy zezwalały na objęcie swoją opieką przez jednego szychmistrza i jednego sztygara kilku mniejszych kopalń, zlokalizowanych blisko siebie. Na mocy tego prawa górniczego górnicy pracujący w kopalniach zwolnieni byli od służby wojskowej i pańszczyzny. Wraz ze zniesieniem poddaństwa w 1807 roku przywileje te stały się nieaktualne.

Dodatkową zachętą władz pruskich do zajmowania się górnictwem było, na zasadzie reskryptów królewskich, częściowe lub całkowite zwolnienie od podatków, szczególnie dla osób otwierających nowe kopalnie, co powodowało rozwój eksploatacji bardzo płytko położonych pokładów, poczynając od odkrywek. Urzędy górnicze działały w oparciu o zasadę dyrekcyjną. Zasady te zostały przedstawione m.in. w wykładzie Zygryda Piątka na temat działania zasady dyrekcyjnej w górnictwie śląskim, a jedno ze zdarzeń z tym związanych przedstawia się jak w przytoczonym cytacie.

„Zgodnie z prawem wprowadzona została zasada dyrekcyjna, przekazująca urzędowi górniczym kierownictwo techniczne i finansowe w zakładach górniczych. Z tego okresu pochodzi wymóg sporządzania map kopalnianych oraz planów ruchu, które były dla każdej kopalni ustalone i zatwierdzane podczas corocznych inspekcji generalnych. Chociaż do obowiązków właścicieli kopalń nie należało goszczenie urzędników urzędu górniczego przybyłych na inspekcję generalną, to było to jednak praktykowane i to hucznie. Dzień inspekcji był dla załogi kopalni dniem wolnym od pracy, górnicy otrzymywali zapłatę za tę dniówkę oraz brali udział w poczęstunku. Na przykład, w roku 1826 Kopalnia Glückhilf w Sobiecinie z okazji inspekcji generalnej wydała na wódkę, wino, piwo, ser, bułki i ciastka – 25 talarów, 23 srg i 9 fenigów”.

W XIX w. przyjęła się na ziemiach polskich (wzorem ustawodawstwa napoleońskiego) zasada oddzielenia własności wnętrza od powierzchni ziemi. Kopaliny stawały się odrębnym przedmiotem własności w drodze nadania górniczego, udzielanego przez państwo za odszkodowaniem, wypłacanym przez otrzymującego nadanie właścicielowi gruntu za zniszczoną powierzchnię. Poszukiwania i eksploatacja wymagały państwowej koncesji, podlegały opodatkowaniu i kontroli przez państwowe organa górnicze.

Oparte na tych zasadach prawo górnicze wprowadzono w zaborze austriackim w 1854, w zaborze pruskim w 1865, w Królestwie Polskim 1870 roku.

Wyższy Urząd Górniczy (Oberbergamt) dla Śląska zorganizowano w 1769 r., jego utworzenie wiązało się z wydaniem w dniu 5 VI 1769 r. przez króla pruskiego prawa górniczego dla Śląska i Hrabstwa Kłodzkiego (*Revidierte Bergordnung für das souveraine Herzogthum Schlesien und für Grafschaft Glatz*). Początkowo siedzibą Urzędu był Złoty Stok, a następnie: Dzierżoniów (1 IX 1778–VI 1799), Wrocław (VI 1799–IV 1819, Brzeg (15 IV 1819–1 IV 1850), ponownie Wrocław (6 IV 1850–1945). W 1778 r. utworzono podległe Wyższemu Urzędowi trzy Deputacje Górnicze: w Gierczynie, Wałbrzychu i Złotym Stoku, a w 1779 r. czwartą w Tarnowskich Górach. W 1793 r. Deputacje przemianowano na Urzędy Górnicze (Bergamts). Po 1861 r. zlikwidowano Górnośląski Urząd Górniczy w Tarnowskich Górach, a mapy zgromadzone przez ten urząd przekazano do Wyższego Urzędu Górniczego we Wrocławiu. Wyższy Urząd Górniczy podlegał Departamentowi Górniczo-Hutniczemu w Berlinie, który od 1808 r. był podporządkowany początkowo Ministerstwu Spraw Wewnętrznych, a następnie, od 13 XII 1813 r. Ministerstwu Finansów, od 1848 r. Ministerstwu Handlu, Przemysłu i Robót Publicznych, od 1879 r. Ministerstwu Robót Publicznych, a od 1890 r. Ministerstwu Przemysłu i Handlu, przekształconemu w 1932 r. w Ministerstwo Gospodarki i Pracy. W 1935 r. Wyższy Urząd Górniczy we Wrocławiu oraz całe górnictwo niemieckie podporządkowano Ministerstwu Gospodarki Rzeszy. W 1942 r. Wyższy Urząd Górniczy przekształcono w oparciu o ustawę z 30 IX 1942 r. z pruskiej władzy górniczej, we władzę górniczą Rzeszy Niemieckiej, przy czym wewnętrzna struktura urzędu nie uległa zmianie. Zakres działania tego urzędu określił reskrypt z 5 VI 1769 r. wymieniając następujące czynności: przyjmowanie ogłoszeń górniczych, udzielanie nadań górniczych i hutniczych, kierownictwo techniczne i gospodarcze kopalń państwowych i prywatnych oraz hut państwowych (przejętych od Kamer Wojennych i Domen w 1780 r.), angażowanie byłych mistrzów, sztygarów i innych urzędników kopalnianych, rozdział i pobór podatków górniczych, podział zysków między gwarków, ustalanie dopłat, prowadzenie hipotek górniczych i sądownictwo w sprawach górniczych. Z czasem podany wyżej zakres czynności zmieniał się. Wyższy Urząd Górniczy sprawował nadzór nad szkołami górniczymi i nad kształceniem uczniów górniczych i hutniczych. Pierwszą szkołę górniczą na Śląsku otwarto w Świerklańcu i w 1803 r. przeniesiono ją do tarnogórskiej kopalni „Fryderyk”. W 1816 roku z inicjatywy Stanisława Staszica powstała pierwsza szkoła górnicza – Akademiczna Szkoła Górnicza w Kielcach, będąca pod bezpośrednim nadzorem Głównej Dyrekcji Górniczej Wydziału Przemysłu i Kunsztów Komisji Spraw Wewnętrznych Rządu Królestwa Polskiego. W roku 1861 założono szkołę górniczą w Wieliczce, a w 1889 roku w Dąbrowie Górniczej.

W 1865 r. wyszło nowe ogólnopruskie prawo, według którego do kompetencji Wyższych Urzędów Górniczych należały następujące sprawy: nadzór nad okręgowymi urzędami górniczymi i mierniczymi, nadzór nad kształceniem załogi, udzielanie koncesji mierniczym górniczym, rozstrzyganie sporów wynikłych przy poszukiwaniach

górnictwa, udzielanie zezwoleń na eksploatację, wydawanie poleceń kontynuowania prac w kopalni, zatwierdzanie statutów gwarectw, pozbawienie własności górniczej, zatwierdzanie uchwał walnych zgromadzeń gwarków dotyczących zmian ilości kuk-sów, oraz wydawanie przepisów policyjnych. W 1912 r. Dyrekcja Kopalń Państwowych na Górnym Śląsku została wyłączona spod kompetencji Wyższego Urzędu Górniczego i została podporządkowana bezpośrednio Ministerstwu Przemysłu i Handlu. Wyższy Urząd Górniczy we Wrocławiu (OBB) obejmował obszar Dolnego i Górnego Śląska, a po 1795 r.: poznańskie, Pomorze i Prusy Wschodnie. Był organem kolegiatnym i najważniejsze decyzje wymagały uchwał kolegium radców górniczych. Sprawy opracowywali radcowie według każdorazowo ustalonego podziału czynności. Dopiero od 1 IV 1941 r. ustalono trwały podział organizacyjny, tworząc pięć wydziałów: administracyjny, techniczny, prawny, gospodarczy i planowania. Do połowy XIX w. Wyższemu Urzędowi Górniczemu podlegały: Wyższy Sąd Górniczy, Kasa Bracka, Kasa Pomocy dla Górnictwa, zakłady towarowe i kantory handlowe zajmujące się zbytem wyrobów górniczo-hutniczych. Wyższy Urząd Górniczy przejął część akt wytworzonych przez poprzednio istniejące urzędy górnicze oraz powołanej w 1768 r. Komisji do zbadania położenia górnictwa na Śląsku. Po pierwszej wojnie światowej, w wyniku podziału Górnego Śląska i zawartych umów między Polską a Niemcami, OBB w latach 1925–26 przekazał do utworzonego, na mocy rozporządzenia rady Ministrów z dnia 24 VI 1922 r., Wyższego Urzędu Górniczego w Katowicach, mapy dotyczące kopalń położonych na obszarze Województwa Śląskiego. Po kampanii wrześniowej 1939 r. Niemcy włączyli mapy zgromadzone przez Wyższy Urząd Górniczy w Katowicach do zbiorów OBB. Po 1945 r., zbiory te, w nieznanym dotąd bliżej okolicznościach znalazły się ponownie w posiadaniu Wyższego Urzędu Górniczego w Katowicach, który w 1979 r. przekazał je do Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Katowicach.

Po zajęciu Galicji przez Austrię podporządkowano państwu całe górnictwo. Na mocy rozporządzenia cesarskiego z 7 V 1786 r. przekształcono Górniczy i Solny Wyższy Urząd Nadzorczy w Okręgowy Sąd Górniczy. Terytorialny zasięg obejmował cyrkuły: myślenicki, bocheński, sądecki, tarnowski, rzeszowski, dukielski, część liskiego i przemyskiego. Sąd Górniczy miał funkcjonować jako organ administracji i jako sąd. Jego kompetencje określały patenty cesarskie z 1786 r. i 1804 r. oraz wcześniejszy, o charakterze ogólnopaństwowym, z 1781 r. Do zadań sądu należał ogół spraw związanych z przemysłem górniczym: wydawanie zezwoleń na poszukiwania górnicze, zgłoszenia o odkrytych materiałach, lenno kopalń, zarządzanie górnictwem, rozstrzyganie sporów, inwentaryzacja kopalń, prowadzenie ksiąg. Zasięg działania sądu zmieniał się zgodnie ze zmianami granic monarchii, powstaniem Księstwa Warszawskiego, Rzeczypospolitej Krakowskiej. W związku ogólną reformą administracji w 1855 r. nastąpiła likwidacja Sądu. Jego agendy w sprawach administracji przejęło Starostwo Górnicze, a kompetencje sądowe – Sąd Krajowy.

Ustawa z dnia 23 V 1854 r. uregulowała porządki panujące w górnictwie oraz wprowadziła nowy system władz. W dniu 10 IX 1855 r. ukazało się rozporządzenie

Ministerstwa Finansów powołujące dwa starostwa górnicze: we Lwowie i w Wieliczce. Starostwo wielickie przejęło agendy administracyjne po zlikwidowanych Sądzie Górniczym w Wieliczce. Ostateczną organizację ustaliło rozporządzenie cesarskie z dnia 13 IX 1858 r. ustanawiające Starostwa Górnicze w Krakowie i we Lwowie. Starostwo krakowskie podlegało Rządowi Krajowemu, później Komisji Namiestniczej i Namiestnictwu Lwowskiemu. Właściwość terytorialna obejmowała obwody: bocheński, jasielski, krakowski, sądecki, tarnowski i wadowicki. Jego głównymi kompetencjami było: wydawanie zezwoleń na poszukiwania, wydawanie uprawnień górniczych, inspekcje i nadzór, działalność socjalna, kontrola stowarzyszeń górniczych, współpraca z władzami. Strukturę i kompetencje władz górniczych zmieniła ustawa górnicza z dnia 21 VII 1871 r., która do wykonania zadań powołała urzędników rewirowych (okręgowych), starostwa górnicze i Ministerstwo Rolnictwa. W dniu 24 IV 1872 r. ogłoszono rozporządzenie Ministra Rolnictwa, na mocy którego starostwom przekazano nadzór policyjny nad solinami. Do zadań starostwa należało nadawanie uprawnień górniczych, zezwalanie na zakładanie stowarzyszeń i związków, zatwierdzanie statutów kas brackich. Rozporządzenie to określało m.in.: siedziby urzędników rewirowych w okręgu Starostwa Górniczego w Krakowie, obejmującego całą Galicję. Utworzono dwa Okręgowe Urzędy Górnicze w Krakowie i we Lwowie. Urząd krakowski obejmował swym zasięgiem powiaty: biański, bocheński, brzeski, chrzanowski, dąbrowski, gorlicki, grybowski, jasielski, kolbuszowski, limanowski, łańcucki, mielecki, myślenicki, nowotarski, nisiecki, nowosądecki, pilżeński, ropczycki, rzeszowski, tarnowski, wadowicki, wielicki, żywiecki i okręg krakowski. Do kompetencji urzędu należało m.in. wydawanie zezwoleń na działalność górnictwa, prowadzenie ewidencji, nadzór nad przemysłem górnictwem, sporządzanie planów robót, zatwierdzanie regulaminów kopalń. Po 1886 r. urzędowi krakowskiemu podlegały powiaty: biański, bocheński, brzeski, chrzanowski, krakowski, limanowski, myślenicki, nowotarski, wadowicki, wielicki, żywiecki. Pozostałe zostały włączone do nowoutworzonego urzędu w Jaśle. Po upadku Austro-Węgier, Okręgowe Urzędy Górnicze przeszły pod zwierzchnictwo Polskiej Komisji Likwidacyjnej, a po jej likwidacji pod zarząd Komisji Rządzącej dla Galicji i Śląska Cieszyńskiego oraz Górnej Orawy i Spisza. Strukturę władz górniczych II RP unormowała ustawa z dnia 11 IV 1924 r., która do wykonywania zadań związanych w górnictwem wyznaczała okręgowe i wyższe urzędy górnicze i Ministerstwo Przemysłu i Handlu. Ostatecznie, w oparciu o ustawę z dnia 24 IV 1924 r., Starostwo Górnicze w Krakowie przekształcone zostało w Wyższy Urząd Górniczy w Krakowie. Ustawa ustalała hierarchię władz górniczych: najniższą – okręgowe urzędy górnicze, drugą instancją były wyższe urzędy górnicze, podległe Ministerstwu Przemysłu i Handlu. Powołano trzy wyższe urzędy – w Krakowie (obejmujący okręgi w Drohobyczu, Jaśle, Stanisławowie i Krakowie), Katowicach i Warszawie. Kwestie szczegółowe przejściowo regulowało ustawodawstwo państw zaborczych. W dniu 29 XI 1930 r. ukazało się rozporządzenie Prezydenta RP (obowiązujące od dnia 1 I 1932 r.) regulujące całość podstawowych zagadnień dotyczących górnictwa. W dniu 28 IX 1935 r. rozporządzeniem rządu dokonano korekty podziału kraju i powołano nowy

wyższy urząd we Lwowie, a zniesiono urząd warszawski. Wyższy Urząd Górniczy w Krakowie obejmował od tej pory województwa: białostockie, kieleckie (bez pow. częstochowskiego), nowogrodzkie, warszawskie (z miastem stołecznym), wileńskie oraz powiaty województwa krakowskiego: bialski, bocheński, brzeski, chrzanowski, krakowski (wraz z miastem), myślenicki, nowotarski, wadowicki, i żywiecki. Kompetencyjnie wyższe urzędy górnicze uprawnione były do nadań górniczych, rozstrzygania sporów oraz nadzoru nad okręgowymi urzędami górniczymi. Wyższy Urząd Górniczy w Krakowie formalnie przestał działać w dniu 15 IX 1940 r. z chwilą powołania nowej administracji górniczej dla Generalnej Gubernii.

Okręgowe urzędy górnicze podlegały bezpośrednio wyższym urządzeniom górniczym, które miały swoją siedzibę w Katowicach i w Krakowie. W dniu 18 VII 1946 roku ukazało się pierwsze po wojnie rozporządzenie Rady Ministrów o ustaleniu siedzib i właściwości terytorialnej wyższych urzędów górniczych. W tym samym roku ustalono też siedziby okręgowych urzędów górniczych. Rozporządzenie o podziale terytorialnej właściwości działania wyższych urzędów górniczych weszło w życie 1 VII 1946 roku. W obwodach wyższych urzędów górniczych ustalone zostały, rozporządzeniem Ministra Przemysłu z 8 X 1946 roku, następujące okręgowe urzędy górnicze – w obwodzie Wyższego Urzędu Górniczego w Katowicach 9 okręgowych urzędów z siedzibami w Bytomiu, Chorzowie, Dąbrowie Górniczej, Gliwicach, Katowicach (Południe i Północ), Rybniku, Wrocławiu i Żarach, natomiast w obwodzie Wyższego Urzędu Górniczego w Krakowie 3 urzędy z siedzibami w Częstochowie, Krakowie i Krośnie. Ponowne ustalenie granic urzędów nastąpiło na mocy rozporządzenia Rady Ministrów z 20 XII 1947 roku. Ten stan rzeczy trwał do 3 I 1951 roku, tj. do ukazania się rozporządzenia Rady Ministrów, na mocy którego zlikwidowano Wyższy Urząd Górniczy w Krakowie i ustanowiono jeden Wyższy Urząd Górniczy w Katowicach, obejmujący swą działalnością obszar całego państwa. Rozporządzenie weszło w życie z dniem 15 II 1951 roku. Rozporządzeniem Ministra Górnictwa z 23 I 1952 roku ustanowione zostały nowe okręgowe urzędy górnicze, ustalono ich siedziby i określono zakres terytorialny działania. Rozporządzenie to obejmowało urzędy górnicze w: Pszczynie, Dąbrowie Górniczej, Katowicach, Chorzowie, Rudzie Śląskiej, Bytomiu, Zabrze, Gliwicach, Rybniku, Wałbrzychu i we Wrocławiu z siedzibą w Żarach, Krośnie, Krakowie i Częstochowie. W marcu 1953 roku utworzono Okręgowy Urząd Górniczy w Kielcach, który obejmował województwa olsztyńskie, białostockie, warszawskie, miasto Warszawę, lubelskie oraz część kieleckiego. Dokonano również korekty właściwości terytorialnych Okręgowych Urzędów Górniczych w Krośnie, Dąbrowie Górniczej i Krakowie. W 1965 roku nastąpiło zmniejszenie liczby okręgowych urzędów górniczych. Spowodowało to min. połączenie Okręgowych Urzędów Górniczych Katowic i Chorzowa w jeden Okręgowy Urząd Górniczy w Katowicach, który swym zasięgiem objął następujące miasta: Chorzów, Świętochłowice, Siemianowice, Katowice i Mysłowice. W 1975 roku Okręgowy Urząd Górniczy w Tychach otrzymał polecenie przekazania Okręgowemu Urzędowi w Katowicach posiadanych akt kopalń: „Boże Dary” w Kostuchnie, „Lenin” w Wesolej i „Murcki”, które po reformie administracyj-

nej znalazły się w jego gestii. Urzędy te działały na podstawie dekretu o urzędach górniczych z dnia 21 X 1954 roku. Podstawowe cele urzędów górniczych określono tam następująco: stałe podnoszenie bezpieczeństwa i higieny pracy załóg, zapewnienie prawidłowego rozwoju budownictwa górniczego, zabezpieczanie interesów gospodarki narodowej w dziedzinie eksploatacji złóż kopalń, ochrona powierzchni przed skutkami eksploatacji górniczej. Szczegółowy zakres czynności okręgowych urzędów górniczych określało także prawo górnicze z dnia 6 V 1953 roku, które oprócz wyżej wymienionych celów działalności urzędów górniczych zawierało także przepisy karne, przewidywane w stosunku do osób i instytucji nie stosujących się do ustaleń Urzędu Górniczego i Państwowej Rady Górnictwa.

W 1957 roku utworzony został, rozporządzeniem Prezesa Rady Ministrów z dnia 24 I 1957 r., Urząd Górniczy do Badań Kontrolnych Urządzeń Energo-Mechanicznych, który funkcjonuje nieprzerwanie do chwili obecnej. Na podstawie rozporządzenia Prezesa rady Ministrów z dnia 1 VII 1997 r. w sprawie utworzenia okręgowych urzędów górniczych oraz ustalenia ich siedzib i właściwości miejscowej, utworzono Okręgowe Urzędy Górnicze w: Bytomiu, Częstochowie, Gliwicach, Katowicach, Sosnowcu, Kielcach, Krakowie, Krośnie, Lublinie, Poznaniu, Rybniku, Tychach, Wałbrzychu i we Wrocławiu.

Rys. 4. Mapa właściwości miejscowej OUG w Polsce, wg WUG

Fig. 4. A map of territorial competences of district mining offices in Poland according to the State Mining Authority

W roku 1999, na podstawie rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 8 XII 1998 r., ustalono Okręgowy Urząd Górniczy w Warszawie dla obszaru województw mazowieckiego i warmińsko-mazurskiego, zlikwidowano OUG w Sosnowcu i przyłączono go do OUG w Katowicach oraz zlikwidowano OUG w Częstochowie i rozdzielono go po części do OUG w: Kielcach, Gliwicach i Warszawie.

W roku 2002, na podstawie rozporządzenia Ministra spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 3 X 2002 r., zlikwidowano OUG w Bytomiu i przyłączono go do OUG w Gliwicach, zaś na podstawie rozporządzenia Ministra spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 25 VI 2002 r. zlikwidowano OUG w Wałbrzychu i przyłączono go do OUG we Wrocławiu. W tym samym rozporządzeniu ustalono nową właściwość miejscową Okręgowego Urzędu Górniczego we Wrocławiu, z siedzibą we Wrocławiu, obsługiwanego przez biura Wałbrzychu i we Wrocławiu.

W roku 2006, na podstawie rozporządzenia Ministra spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 1 VI 2006 r., zlikwidowano OUG w Tychach i przyłączono go do OUG w Katowicach.

Nie możemy choćby pokrótce nie wspomnieć o kształtowaniu się prawa górniczego w XX i XXI wieku. Bliżej możemy się przyjrzeć trzem polskim prawom górniczym z lat: 1930, 1953 i 1994 (znowelizowane ostatnio w 2006 r.).

3.1. Prawo górnicze z 1930 r.

W 1918 roku, po odzyskaniu wolności, na terenie Państwa Polskiego obowiązywały następujące ustawy górnicze byłych państw zaborczych:

- rosyjska ustawa górnicza z 1912 r.,
- austriacka powszechna ustawa górnicza z 1854 r.,
- pruska powszechna ustawa górnicza z 1865 r.

Ponadto na terenie byłej Galicji obowiązywały austriacka powszechna ustawa naftowa z 1884 r. i krajowa galicyjska ustawa naftowa z 1908 r.

Wszystkie te ustawy, z wyjątkiem naftowych, zostały uchylone przez pierwsze polskie prawo górnicze z 29 XI 1930 r. (Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej), które weszło w życie z dniem 1 I 1932 r. na obszarze Państwa Polskiego, oprócz Województwa Śląskiego. Po wyrażeniu zgody przez Sejm Śląski, prawo to zaczęło obowiązywać także w Województwie Śląskim od 1 I 1933 r.

Prawo górnicze z 1930 r. związane było z zasadą obowiązującego wówczas prawa rzeczowego, że własność nieruchomości obejmuje także przestrzeń nad i pod jej powierzchnią. Wydobywanie minerałów podlegało niektórym przepisom prawa górniczego, jeżeli eksploatacja złoża odbywała się za pomocą robót podziemnych.

Władze górnicze miały za zadanie nadzorować zakłady górnicze, ze względu na bezpieczeństwo samego zakładu, bezpieczeństwo pracy, życia i zdrowia osób postronnych, ochrony powierzchni ze względu na urządzenia użyteczności publicznej w zakresie bezpieczeństwa ruchu technicznego zakładów górniczych, zarówno państwowych, jak komunalnych i prywatnych. Według prawa górniczego:

- władzą I instancji były okręgowe urzędy górnicze,
- władzą II instancji – wyższe urzędy górnicze,
- władzą III instancji – Minister Przemysłu i Handlu.

Ruch techniczny zakładu górniczego wolno było prowadzić tylko na podstawie planu ruchu, zatwierdzonego uprzednio przez okręgowy urząd górniczy, a obejmującego każdorazowo okres dwuletni. Do rozpatrywania odwołań od orzeczeń wyższych i okręgowych urzędów górniczych zostało powołane w roku 1933 przy Ministrze Przemysłu i Handlu – Kolegium Górnicze.

3.2. Prawo górnicze z 1953 r.

Po zmianie sytuacji politycznej, gospodarczej i społecznej w Polsce po 1945 r., niezbędnym się stało dostosowanie prawa do panującej sytuacji. Już w latach 1946 i 1947,

na podstawie dekretów poddano wyłączeniu z woli właściciela nieruchomości gruntowej, na całym obszarze Państwa: glinki, kwarcy i kwarcyty, łupki ogniotrwałe i kwarcytowe, kaoliny, boksyty, magnezyty i piaski ogniotrwałe oraz zastrzeżono na rzecz Państwa uran, srebro, ołów, kadm, cynk, miedź, nikiel, żelazo i sole jodowe oraz węgiel brunatny na terenie ówczesnych województw poznańskiego, pomorskiego, szczecińskiego i wrocławskiego.

Prace nad projektem nowego prawa rozpoczęto w 1950 r., a ukończono w 1953 r. Prawo górnicze wydane zostało dekretem z dnia 6 V 1953 r. (Załącznik do obwieszczenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 16 II 1955 r.), następnie zmienione zostało dekretem z dnia 21 X 1954 r. o zmianie prawa górniczego. Jednolity tekst prawa górniczego, uwzględniający powyższe zmiany, ogłoszony został obwieszczeniem Prezesa Rady Ministrów z lutego 1955 r. Zasadnicze założenia i rozwiązania prawa górniczego z 1953 r. przedstawiono poniżej.

1. Odrzucone zostało kryterium przynależności minerału do gruntu i kryterium podlegania minerału „woli górniczej”, które wywodziły się w prawie z 1930 r. z indywidualnego prawa własności do nieruchomości.

2. Oparto prawo na zasadzie społecznej gospodarki złożami kopalin i eksploatacji tych złóż zgodnie z narodowymi planami gospodarczymi, przy założeniu, że prawo wydobywania kopalin służy wyłącznie Państwu, jeżeli prawo górnicze nie stanowi inaczej.

3. Znosząc instytucję „własności górniczej”, zniesiono konsekwentnie instytucję „pola górniczego”, jako bezprzedmiotową. Ustawowym przepisem zniesiono z mocy prawa i uległy wykreśleniu z ksiąg wieczystych wszelkie wpisy dotyczące nadań górniczych i prawa wydobywania kopalin.

4. Nastąpiło scalenie działalności eksploatacyjnej państwowych przedsiębiorstw górniczych z działalnością innych uczestników gospodarki społecznej – wprowadzono nieznaną zupełnie prawu górniczemu z 1930 r. zasadę planowej gospodarki górniczej.

5. Utrzymano obowiązek sporządzania przez przedsiębiorcę programu technicznego zakładu górniczego oraz planu ruchu w nawiązaniu do technicznego programu. Program techniczny miał przewidywać taką rozbudowę urządzeń, aby zakład górniczy przy zachowaniu niezbędnych warunków bezpieczeństwa, uzyskał i utrzymywał maksymalną w stosunku do rozmiaru inwestycji moc produkcyjną. Plan ruchu zakładu górniczego miał umożliwiać realizację planowych zadań produkcyjnych.

6. Unormowano sprawy stosunku przedsiębiorstwa górniczego do właścicieli i użytkowników nieruchomości, budynków i urządzeń, poprzez przyznanie przedsiębiorstwu specyficznych szczególnych uprawnień, które umożliwiały eksploatację złóż kopalin.

7. Wprowadzono odrębne niż w prawie cywilnym unormowanie szkód górniczych i ich naprawy, które stanowiło konsekwentne uzupełnienie zespołu przepisów zapewniających prymat interesów górnictwa na terenach zalegania złóż kopalin. Prawo z 1930 r. rozwiązywało to zagadnienie na płaszczyźnie odszkodowania pomiędzy przemysłowcem górniczym a poszkodowanym. Prawo z 1953 r. ujmowało sprawę z punktu widze-

nia interesów gospodarki społecznej. Utworzono Komisje do Spraw Szkód Górniczych, które rozstrzygały w trybie postępowania administracyjnego sprawy o szkody górnicze.

8. Prawo ustalało zasady planowania i prowadzenia poszukiwania złóż kopalin przez Państwo oraz jego Państwową Służbę Geologiczną (zagadnienie zasad prowadzenia prac geologicznych, sporządzania i zatwierdzania dokumentacji geologicznych bilansowania zasobów oraz państwowej administracji geologicznej uregulowała ustawa z dnia 16 XI 1960 r. o prawie geologicznym (Dz.U.1960.52.303).

9. Wprowadzono instytucję obszaru górniczego dla określonego złoża kopaliny, przy delegacji dla Rady Ministrów do ustalenia zasad i sposobu tworzenia zmian obszarów górniczych.

10. Przewidziano odpowiedzialność dyscyplinarną osób sprawujących kierownictwo lub dozór ruchu zakładu górniczego za naruszenie obowiązków zapisanych w prawie geologicznym, niezależnie od odpowiedzialności karnej, cywilnej i porządkowej.

11. Powołano nową instytucję, jaką była Państwowa Rada Górnictwa, działająca przy Ministrze Górnictwa.

3.3. Prawo geologiczne z 1960 r.

Prawo geologiczne zostało uchwalone w formie ustawy z dnia 16 XI 1960 r. „O prawie geologicznym”. Przepisy ustawy określały min.: zasady prowadzenia prac geologicznych dla poznania budowy geologicznej kraju, poszukiwania i rozpoznawania złóż kopalin oraz wód podziemnych, zasady ochrony bogactw mineralnych kraju, ustalania przydatności gruntów dla potrzeb budownictwa i zagospodarowania przestrzennego, a także tryb i zasady udzielania koncesji na prowadzenie prac geologicznych.

3.4. Prawo geologiczne i górnicze z 1994 r.

Obowiązujące do dnia 2 IX 1994 r. prawo górnicze z 1953 r. i prawo geologiczne z 1960 r. były przyjęte i funkcjonowały w systemie nakazowo-rozdzielczym. Przemiany ustrojowe, jakie dokonały się w Polsce w ciągu ostatnich lat spowodowały, że znaczna część zawartych w nich unormowań stała się nieaktualna, nie przystając do zmienionej rzeczywistości. Ponadto poprzedni stan prawny w wielu kwestiach nie zawierał kompleksowych rozwiązań, co wielokrotnie prowadziło do przyjmowania rozwiązań o charakterze doraźnym. To wszystko spowodowało konieczność nowego uregulowania całej dziedziny szeroko rozumianego gospodarowania zasobami naturalnymi.

Uchwalona w dniu 4 II 1994 r. ustawa „Prawo geologiczne i górnicze”, tworząca nowy system prawny w zakresie górnictwa i geologii, zaczęła obowiązywać od dnia 2 IX 1994 r. i w niezmienionym stanie funkcjonowała praktycznie do dnia 31 XII 2001 r.

Zmiany jednakże stosunków własnościowych w górnictwie, powszechnie znana zła kondycja finansowa kopalń (nie tylko węgla kamiennego), niezbędne procesy restruk-

turyzacyjne w górnictwie, wynikająca z dotychczasowego stanu prawnego ingerencja organów państwa – często nieuzasadniona – oraz konieczność dostosowania postanowień prawa geologicznego i górniczego do prawa Unii Europejskiej spowodowały konieczność zmiany ustawy z dnia 4 II 1994 r. „Prawo geologiczne i górniczne”. Uchwalona w dniu 27 VII 2001 r. ustawa o zmianie ustawy „Prawo geologiczne i górniczne”, spełniająca wszystkie wskazane powyżej wymagania – weszła w życie z dniem 1 I 2002 r.

Ustawa z dnia 4 II 1994 r. znolizowana ustawą z dnia 27 VII 2001 r. oraz z 24 V 2006 r. o zmianie ustawy „Prawo geologiczne i górniczne”, wraz z aktami wykonawczymi, tworzy system, który obecnie jest spójny z obowiązującym porządkiem prawnym, w szczególności z Konstytucją RP i wymaganiami prawa Unii Europejskiej, dostosowany do potrzeb gospodarki rynkowej, zabezpieczający interesy Państwa odpowiedzialnego za prawidłowe wykorzystanie bogactw wnętrza ziemi, interesy społeczności lokalnych, bezpośrednio narażonych na skutki działalności geologicznej i górnicznej oraz interesy podmiotów gospodarczych prowadzących taką działalność. Zakres spraw objętych ustawą powinien być znany każdemu kto musi w jej warunkach działać, dlatego też nie będziemy jej szerzej omawiać.

4. Podsumowanie

W artykule starano się pokazać, że wraz z coraz większym rozwojem górnictwa i jego wpływem na warunki społeczne oraz oddziaływaniem na środowisko naturalne, urzędy górniczne, a wraz z nimi formalnoprawne podstawy ich działania, ewoluowały przede wszystkim w kierunku bezpieczeństwa pracy górników, racjonalnej gospodarki złożem i ochrony środowiska naturalnego na terenach górnictwa.

Literatura

- [1] AGRICOLA G., *De re Metallica Libri XII*, 1556 r.
- [2] BANDUCH R., *Mapy górnicze ze zbiorów Wyższego Urzędu Górniczego we Wrocławiu w latach 1769–1945*. Pr. Nauk. Inst. Górn. Polit. Wr. 117, Studia i Materiały 32. 2006.
- [3] DUBIEL J. (red.), *Kopalnia Kleofas 1792–1992*, Katowice. „Danrom”. 1992.
- [4] DZIEKONSKI T., *Wydobywanie i metalurgia kruszców na Dolnym Śląsku od XIII do połowy XX wieku*. Wyd. Ossolineum. Wrocław. 1972.
- [5] *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku t. I* (praca zbiorowa), red. hasła: Kazimierz Piesiewicz. Warszawa. 1981.
- [6] GAŚSIOROWSKA N., *Górnictwo i hutnictwo w Polsce*. Warszawa. 1949.
- [7] GISMAN P., *Rozwój prawodawstwa górniczego w Polsce*. Pr. Nauk. Inst. Górn. Polit. Wr., vol. 111, nr 43, s. 71–82. 2005.
- [8] GÓRALSKI Z., *Urzędy i godności w dawnej Polsce*. Warszawa. 1998.
- [9] JAROS J., *Dzieje polskiej kadry technicznej w górnictwie (1136–1976)*. Warszawa 1978.
- [10] KICKI J. *Górnictwo – wczoraj, dziś i jutro*. BIP 149, str. 11. Styczeń 2006.
- [11] ŁABĘCKI H., *Górnictwo w Polsce. Opis kopalnictwa i hutnictwa polskiego pod względem technicznym, historyczno-statystycznymi prawnym t. 1–2*, Warszawa 1841.
- [12] PAZDUR J. (red.), *Zarys dziejów górnictwa na ziemiach polskich*. Katowice. 1960–61.
- [13] PIĄTEK E., *Historia górnictwa węglowego w rejonie Nowej Rudy na Dolnym Śląsku w okresie od XV do XVIII wieku*. Przegl. Górn.. 2002 nr 10 s.38-44.
- [14] PIERNIKARCZYK J., *Historia górnictwa i hutnictwa na Górnym Śląsku*. Katowice, 1933.
- [15] PIESTRZYŃSKI A. (red), *Monografia KGHM Polska Miedź S.A. Lubin*. 1996.
- [16] SOZAŃSKI J. (red.), *Bóbrka naftowe dziedzictwo*. Krosno. 1996.
- [17] SZYMKOWICZ P., *Historia górnictwa złota na terenach księstwa nyskiego*. Publikacja na stronie internetowej Miasta Głuchołazy. 16.07.2004.
- [18] WOŹNICKI D., *Montes Tarnovicensis*, Nr 6, Tarnowskie Góry. 22 czerwca 2001 r.
- [19] *75 lat Wyższego Urzędu Górniczego w Katowicach 1922-1997*, (publikacja zbiorowa pod redakcją Modrzyk I.). Katowice. 1997.

THE DEVELOPMENT OF THE ACTIVITY OF MINING AUTHORITIES IN THE POLISH LAND AGAINST THE BACKGROUND OF EXCERPTS FROM THE HISTORY OF MINING

The development of the activity of mining authorities in the Polish land is described in the paper. The role of mining authorities in protecting entitlement of several overlords to natural resources in the areas of their influence is presented. The paper touches upon the responsibilities of mining authorities for enforcement of the law in relation to mining operations, rational deposit management, and what is the most important, to work safety and, subsequent to the social development, environmental protection in mining areas.